

Олександр Іванович Іліаді (Київ)

ІЗ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ГІДРОНІМІЇ: УКР. *ВЕЛИКА ВОЛБА*, *МАЛА ВОЛБА*

Українські гідроніми *Велика Волба*, *Мала Волба* (озера), що фіксуються на території Запорізького району й області (СГУ 118), разом із структурно близькими назвами *Волба* – струмок (с. Катеринівка Запорізьк. р-ну й обл.) та *Волбочка* – ріка (с. Балабине Запорізького р-ну й обл.; СГУ 118) у фаховій ономастичній літературі кваліфіковані як «можливо, метатезно із *Вобла*»¹⁾. З нашої точки зору, не обов'язково убачати в цих прикладах метатезу -*бл-* > -*лб-*. Швидше йдеться про гідронімізацію зниклих апелятивів *волба, *волбочка (у тому випадку, якщо назва *Волбочка* не є похідним онімного рівня від незафіксованого *Волбка < *Волба*). На можливість функціонування в минулому лексем з основою *волб-* вказують апелятивні й пропріальні факти інших слов'янських мов, пор.: рос. *Волба* – гідронім у колишній Псковській губ. (WRG 109), *Волбовичи* – ойконім (Новгородська губ. ; RGN II 145), діал. *валбу́ка* 'наріст під шкірою на тілі; гуля, пухлина' (СРНГ 4 21), блр. діал. *валбу́ка* 'желвак, пухлина, наріст на тілі людини' (СБГ I 273), 'наріст, гуля на тілі чи дереві' (Гайдукевич 66), рос. *Волбас* – назва гори (р-н Устюга), назва поселення в районі Вологди (RGN II 145), *Волбушевка* – гідронім (Смолицкая 97), пол. *Walbin* – озеро (варіант – *Wambin*), яке має й іншу назву – *Gontówko* (HW 278).

Всі наведені вище назви є питомо слов'янськими, словотвірно залежними від псл. *vbьla, яке продовжує і.-с. **uel-* 'крутити, повертати, обвивати, мотати' (Walde I 298) у ступені редукції плюс *b-* детермінативне розширення. Отже, цей матеріал репрезентує виключно реліктові утворення: *vbьbuka, *vbьbuzь, *vbьbasь, *Vьlbinь (щодо суфіксації пор. *moldinь – ЭССЯ 19 163), *Vьlbovitjь – антропонім, сформований на основі онімизованого прикметника ***Vьlbovь(jь)*. До цієї етимологічної групи слід зарахувати фонетично вторинні укр. діал. *вамбáк* 'губка', рос. (старе) *вамбакь* 'т. с.' (ЕСУМ I, 327 – «Неясне. Може, результат видозміни запозиченого рум. *bumbác* 'бавовна») < *валбак < *вълбак < *vbьbakь. Сюди ж антропонім *Велб, прихований в основі українського ойконіма *Велбівка* (ГО 13) (тобто первісно *Велб-ів-к-а), який, імовірно, є полонізмом з огляду на закономірний розвиток *ъ > *е* у польській мові (пор. ще ойконім *Велбичі* в Луцькій землі – ОК; сягає антропоніма *Велбичь у формі множини < *Vьlbitjь).

Назва білоруського поселення *Волоба*, локалізована біля Мінська (RGN II 155), робить потенційно можливою реконструкцію *volba з аблаутним голосним

¹⁾ О. С. Стрижак, Назви річок Запоріжжя і Херсонщини (Нижньонадніпрянське Лівобережжя), Київ 1967, с. 96.

повного ступеня. Останнє є базою для: *volbuša (пор. рос. діал. *валáбуша* ‘виріб із борошна, пампук’ – Карел. 158; якщо це не видозміна назви типу *балáбуша* ‘випечений виріб’²⁾ < *bolbuša).

У зв’язку із розглянутою групою слов’янської лексики доцільно витлумачити походження литовського гідроніма *Vėlbė*, який непевнено вводять до одного ряду з лит. *vīlbėti, vīlbtì* ‘щебетати, цвірінкати’, *velbejoti* ‘шепелявити’ (Vanagas 371). Балтійський приклад продовжує власне і.-с. **uel-*, також нарощене *b-* поширювачем. Цей факт укупі зі слов’янськими згаданого генетичного гнізда дозволяє обстоювати думку про ще спільноіндоевропейську хронологію долучення *b-* детермінатива до вказаного кореня і постулювати і.-с. **uelb-* / **uolb-* / **ulb-*.

Цілком можливе ще одне мотиваційне підґрунтя для українських й балтійського гідронімів. При формі, реконструйованій вище, вони (якщо стосовно наступних російських лексем не йдеться про діалектну зміну *лг > лб*) могли мати інше первісне значення, тобто не ‘щось викривлене; випнуте догори’, а ‘вологе, сире місце; волога’, пор.: рос. діал. *во́лблый* ‘вогкий, сируватий, відсирілий’, *во́лбый* ‘сируватий, вогкий; теплуватий (про воду)’, *во́лбнуть* ‘ставати м’яким’ (СРНГ 5 36), *во́блый* ‘сируватий, вогкий; теплуватий (про воду)’ (СРНГ 4 327) < *волблый*. Фактично прототипи **vьlbь(ь)*, **vьlbь(ь)*, *vьlbьoti можуть репрезентувати *b-*розширення кореня (різновид з ь-апофонією), представленого в псл. *vьlga ‘волога, сирість’, що продовжує і.-с. **uelg-* ‘мокрый, сирий, вогкий, дощовий’ (: лит. *vilgau*, -*yti* ‘робити вогким’, лтс. *vilgans* ‘мокрый, сирий’; Walde I 306). Так само неоднозначно залишається семантика номінації рос. *Велва* – річка, що впадає в Печеру і витікає з Вичегди (устя Двини; КБЧ 163) < *Vьlva (вочевидь, перенесення на нові терени архаїчної водної назви)³⁾.

Повертаючись до питання про структуру основи **vьlb-*, додамо, що правомірність членування її на **vьl-b-* гарантується паралельними утвореннями з іншими поширювачами, як-от:

*vьlda: рос. діал. *ва́лда* ‘палиця, жердина’ (СРГСУД 54), ст.-пол. *Walda*, 1449 р. – антропонім (SSNO VI / 1 10);

*vьlga / *vьlgь: рос. *Волгинь*, 1500 р. – антропонім (Строев I, ст. 99), *Валгово* – озеро (АММЦ 593) < *Valg – антропонім;

*vьlgasь: рос. діал. *во́лгас* ‘низький берег річки’ (СРНГ 5 37);

²⁾ У спеціальній літературі розглядається в гнізді і.-с. **b(h)el-* ‘здуватися, товстіти’ (див.: В. П. Шульгач, Українські етимології 29 – 36, In: Мовознавство 1998, № 6, с. 42 – 43).

³⁾ Детальніше про основу **Vьlv-* / **vьlv-* див.: О. І. Іліаді, Слов’янські топоніми на території Греції, In: *Linguistica slavica: Ювілейний збірник на пошану Ірини Михайлівни Железняк*, Київ 2002, с. 49 – 50.

*vьlgovica: рос. *Валговицы, Валговицы Большие* и *Малые* – ойконіми (р-н сучасного Санкт-Петербурга; RGN I, 630). Дериват від ад'єктива ***vьlgovъ(jь)*.

*vьlpa/*vьlрь: блр. *Воўпа* – ойконім (Рапановіч 56), д.-кашуб. *Wolpin*, 1353 р. – назва поселення в Тухмельському комтурстві (Лоренц 207), пол. *Wielpińskie* – озеро у басейні Брди (HW 253), хорв. *Валново котар* – община в Осечкій піджупанії (Березин 41), *Valpov* – місцевість у Славонії на річці Каратіяця (Головацький 44).

*vьlta/*vьltъ: рос. *Волта* – топонім, 1615 р. (Копанев 210), д.-кашуб. *Woltin*, 1212 р. – топонім (пізніші фіксації: *Woltina*, 1235 р., *Woltyn*, 1242 р.; Lorentz 140); чес. *Volt* – топонім, який розглядається як фонетично вторинний до *Olt* (йдеться про протетичне *V-*; Profous, Svoboda IV 607), хоча тут може мати місце протилежне фонетичне явище, а саме – втрата етимологічного аплаутного *V*⁴⁾.

*vьlva: ст.-пол. *Wolwin (Woluini)*, 1371 р. – антропонім (SSNO VI / 2 195).

Аналогічним чином лінійно розширювався інший апофонічний варіант розглянутої вище основи:

*vьldbъ: укр. *Велдь* – назва потоку і долини на Закарпатті (Петров 151);

*vьlga: ст.-пол. *Wilga*, 1252 р. (*Ilga, Vilga, Vylga*) – антропонім (SSNO VI / 1 103; див. нижче похідні на *-in-* та *-itj-*);

*vьlma: макед. *Велми*, 1877 р. – ойконім (Григорович 106) < *Велма – антропонім;

*Вьltъ: рос. *Вельт* – ріка (бас. Двини; КБЧ 160);

*vьlžina: рос. діал. *вельжина* ‘невеличкий міцний мотузок’ (НОС I 111) < ‘те, що звите, сплетене’;

*Вьlžitъ: укр. *Вельжичі* – ойконім (ГО 93) < *Вельжич – антропонім.

Отже, увага до навіть порівняно невеликої кількості етимологічно затемнених елементів онімного корпусу слов'янських мов дозволяє реконструювати фрагменти праслов'янських дериваційно-етимологічних гнізд.

Список джерел:

АММЦ – Архивный материал. Новооткрытые документы поместно-вотчинных учреждений Московского царства, Москва 1909, т. II (= Московский Архив Министерства юстиции).

Березин – Л. В. Березин, Хорватия, Славония, Далмация и Военная граница (с приложением карты юго-славянских провинций Австро-Венгрии), Санкт-Петербург, 1879, т. I.

Гайдукевич – І. М. Гайдукевич, Некалькі слоў з мясцовай гаворкі, In: Народнае слова, Мінск 1976, с. 65 – 75.

⁴⁾ Детальніше про це див.: Р. М. Козлова, До етнолінгвістичної інтерпретації деяких гідронімів басейну Дніпра, In: Ономастика України та етногенез східних слов'ян, Київ 1998, с. 98 – 100.

- ГО – Генеральный опис Лівобережної України 1765 – 1769 рр. Показчик населених пунктів. Київ 1959.
- Головацкий – Я. Головацкий, Географический словарь западнославянских и югославянских земель и прилежащих стран, Вильна 1884.
- Григорович – В. Григорович, Очерк путешествия по европейской Турции (с картою окрестностей Охридского и Преспанского озер), Москва 1877.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс., Москва 1993, вып. 19.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови, Київ 1982, т. I.
- Карел. – Словарь русских говоров Карелии и сопредельных областей, Санкт-Петербург, 1994, т. 1.
- КБЧ – Книга Большому Чертежу, Москва – Ленинград 1950.
- Копанев – А. И. Копанев, История землевладения Белоозерского края XV – XVI вв., Москва – Ленинград 1951.
- Лоренц – Ф. Лоренц, О померельском (древнекашубском) языке до половины XV-ого столетия, In: Известия II Отделения Императ. Академии наук. 1905, т. X, кн. 3, с. 69 – 209.
- НОС – Новгородский областной словарь, Новгород, 1992 – 1995, вып. 1 – 12.
- ОК – Ономастична картотека Інституту української мови НАН України.
- Петров – А. Петров, Карпаторусские межевые названия из пол. XIX и из нач. XX в., Praha 1929.
- Рапановіч – Я. Н. Рапановіч, Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці, Мінск 1980.
- СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча, Мінск 1980 – 1986, т. 1.
- СГУ – Словник гідронімів України, Київ 1979.
- Смолицкая – Г. П. Смолицкая, Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер). Под ред. О. Н. Трубачева, Москва 1976.
- СРГСУД – Словарь русских говоров Среднего Урала: Дополнения, Екатеринбург 1996.
- СРНГ – Словарь русских народных говоров, Ленинград 1966 – 1972, вып. 2 – 7.
- Строев – Архив П. М. Строева, Петроград 1915, т. I.
- Lorentz – F. Lorentz, Slawische Namen Hinterpommerns (Pomorze zachodnie), Berlin 1964.
- HW – Hydronimia Wisły. Cz. 1: Wykaz nazw w układzie hydrograficznym, Wrocław 1965.
- Profous, Svoboda – A. Profous – J. Svoboda, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny IV, Praha 1957.
- RGN – Russisches geographisches Namenbuch, Wiesbaden 1962 – 1980, bd I – X.
- SSNO – Słownik staropolskich nazw osobowych, Wrocław 1965 – 1985, t. I – VII.

- Vanagas – A. Vanagas, Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, Vilnius 1981.
- Walde – A. Walde, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, Berlin und Leipzig 1929, bd I – II.
- WRG – Wörterbuch der russischen Gewässernamen, Berlin – Wiesbaden 1973, lief. 15: Nachtrag.

Summary

From Slavonic Hydronymy: Ukrainian *Velika Volba*, *Mala Volba*

The article is focused of the etymology of the Ukrainian river-name *Volba Velika/Mala*. It is concluded that these names are connected with the common noun *volba*, referring to the Indo-European root **uel-* 'twist, twirl, wind' with extending formant *-b-*.